

*Дмитро Попович,
магістр права, магістр фінансів і кредиту,
Мюнхен, Німеччина
Олександр Рудик,
магістрант 2 курсу спеціальності 051 «Економіка»
Науковий керівник: **Попович Микола Дмитрович,**
док. філос. наук, професор, професор кафедри
теоретико-правових і соціально-гуманітарних дисциплін,
Подільський державний аграрно-технічний університет,
м. Кам'янець-Подільський*

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕАЛІВ ПРОСВІТНИЦТВА У СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ І ДУХОВНОМУ ЖИТТІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Просвітництво – це історичний тип світогляду, ідеологічний рух та культурна епоха світової цивілізації. Тривалий час Просвітництво розглядалось в якості радикальної опозиції релігії. Єдиним способом уникнути однобокий погляд на просвітницький рух є розгляд його в якості специфічного світогляду та соціального проекту, який був покликаний здійснити докорінні суспільні перетворення у соціально-політичному і духовному житті європейського суспільства XVII-XIX ст. У цьому відношенні головною ідеєю Просвітництва було подолання догматизму мислення, який стримував справжній розвиток людини, а отже – суспільства, адже саме людина постає рушійною силою історії та культури.

Розгляд загальноєвропейського контексту Просвітництва доцільно здійснити крізь призму філософії геніального німецького філософа І. Канта (1724-1804), який є одним з найбільш яскравих представників цього періоду. Це дозволить з одного боку, окреслити основні здобутки попередників І. Канта, передусім представників англійської і французької версій просвітницького руху, а з іншого – вказати на концептуальну альтернативу, що її пропонує Кантова філософія.

Доба Просвітництва, на думку І. Канта, знаменується поворотом до людини, яка визнається рушійною силою поступу людства [5, с. 25]. На думку

просвітників удосконалення суспільства безпосередньо залежить від удосконалення людини, що можливо лише через звільнення її від пут неосвіченості. Розум є метою та рушійною силою історії. Він дозволяє подолати різного роду забобони суспільної свідомості, розчищаючи таким чином дорогу для критичного мислення. Кант думав, що тільки людина, що здатна сумніватися та формувати власні погляди, які є незалежними щодо думки більшості, зможе реалізувати своє природне право бути повноправним членом суспільства [5, с. 27]. В іншому випадку проголошення значущості людини ризикує стати благодатним підґрунтям для деспотії, оскільки неосвічений громадянин, який бере участь у суспільному житті, стає зручним інструментом маніпуляцій. Неосвічені люди, які вимагають влади, не знаючи як її реалізувати стають страшною руйнівною соціальною силою. Громадянська позиція особистості є лише одним з аспектів соціальної зрілості людини. Інший її аспект стосується відповідальності людини за наслідки своїх вчинків. І. Кант переносить властивість людини критично мислити в моральну сферу [5, с. 34], як здатність бути критичним до самого себе. Критичність до самого себе реалізується через відповідальність і обов'язок.

Доповнення просвітницького концепту про розум як рушійну силу історії етичною складовою дозволило виробити погляд на прогрес як на поступальний розвиток, який не зводиться лише до революційних докорінних трансформацій політичної системи суспільства. Ідея відповідальності як внутрішньої інстанції особистості дозволило остаточно оформити концепцію громадянського суспільства як одного з важливих здобутків Просвітництва.

Просвітництво як тип світогляду, філософська течія та соціально-політичний і культурний рух охопило, у XVII-XVIII століттях, майже всі країни Європи. Але теоретичне оформлення отримали лише ідеї англійських, французьких і німецьких представників Просвітництва.

Осмисленню місця і ролі Просвітництва в системі цінностей Європи і світу присвячено сотні наукових публікацій. Серед великого масиву книг є, як

фундаментальні узагальнюючі роботи про просвітницький рух [7], так й такі, що присвячені аналізу поглядів окремих його представників [1, 2, 3, 4, 6, 8].

Соціальна філософія Просвітництва висунула ідеал суспільства, оснований на принципах природного права. Один з відомих представників цієї філософії англійський мислитель Д. Локк (1632-1704) проголосив, що людина від народження має три невід'ємні права: на життя, свободу і власність. Для того щоб ці права не порушувалися, в суспільстві повинні панувати розумні і справедливі закони, перед якими всі індивіди рівні, незалежно від їх станової, релігійної та національної приналежності [8].

Якщо ж люди необмежено користуватимуться своїм правом, тобто житимуть у «природному стані», то їх права та інтереси неминуче зіткнуться одні з одними, суспільне життя стане просто неможливим. Тому особистий інтерес має бути підпорядкований суспільному: люди самі, добровільно повинні відмовлятися від своїх прав, передаючи, делегуючи їх верховній владі – державі. Між державою (в особі правителя) і народом укладається суспільний договір: одна сторона (народ) жертвує частиною своїх прав, інша (державна) – бере на себе обов'язок забезпечити суспільний мир і злагоду.

Юридичні норми повинні забезпечувати дотримання прав та інтересів індивіда так, щоб при цьому не страждали права інших людей. У творах Локка осмислюється проблема сутності майбутнього розумного державного устрою. Даний устрій базується на таких засадничих принципах природного права як свобода і рівність. Розумний державний устрій передбачає, на думку і переконання Локка, наявність трьох влад: законодавчої (парламент), виконавчої (суди, армія) і «федеративної», яка здійснює та реалізує відносини з іншими країнами (король, міністри). Відстоюючи ідею поділу влади Локк, таким чином, відкидав таку форму державного правління як абсолютна монархія. Локк виступав за віротерпимість, але віротерпимість у нього не розповсюджується на католиків і атеїстів (пануючою релігією в Англії вже було англіканство – одна з форм протестантизму). Концепція віротерпимості Локка, незважаючи на те, що вона не стосується католиків і атеїстів сприяла встановленню прогресивних

взаємин між особистістю, суспільством, державою і церквою. В основі цієї концепції лежить вимога відокремлення церкви від держави, яке передбачає невторчання держави в питаннях вибору людиною релігії та невторчання церкви у справах держави і суспільства [8].

Французьку течію у європейському Просвітництві репрезентують такі масштабні постаті європейської філософії XVIII ст. як Ф. Вольтер (1694-1776), Ж. Ж. Руссо (1712-1778), Д. Дідро (1713-1784), Ш. Л. Монтеск'є (1689-1755) та інші інтелектуали цього століття. Усі французькі просвітники виходили з принципу: якщо людина, її особисті якості залежать від навколишнього середовища, то і її вади і пороки також є результатом впливу цього середовища. Щоб переробити людину, звільнити її від вад, розвинути в ній позитивні риси, необхідно перетворити суспільне середовище, особливо систему виховання. Правильно вихована людина це освічена людина.

Вольтер, один із перших, проголосив ідею рівності людей, але цю рівність розумів як рівність політичну, рівність перед законом і правом. Ідеалом державного устрою вважав просвітницьку конституційну монархію.

Руссо обґрунтував та проголосив принцип народного суверенітету. Він також розробив теорію, згідно якої суспільне середовище постає вирішальним чинником виховання людини. Був прихильником республіканської форми правління.

Видатний представник Просвітництва, французький мислитель – енциклопедист Ш. Л. Монтеск'є возвеличував у своїх творах «Про дух законів» та «Листи з Персії» культ розуму та віру в сили і здібності людини. Монтеск'є розвинув вчення англійського просвітника Д. Локка про поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки, вважав, що саме справедливий закон має захищати приватну власність та стояти на стражі свободи і юридичної рівності усіх громадян, незалежно від походження і релігійної приналежності.

Поширенню в маси просвітницьких ідей сприяло видання першої у світі «Енциклопедії», або двадцятитомного «Глумачного словника наук, мистецтв та

ремесел». Засновником, головним редактором і автором 1259 статей «Енциклопедії» був Дені Дідро. Навколо Дідро і Енциклопедії згуртувались видатні французькі філософи, письменники і вчені – П. Гольбах (1723-1789), К. Гельвецій (1715-1771), Ж. Ж. Руссо (1712-1778), М. Ж. Кондорсе (1743-1794), Е. Кондильяк (1715-1780) і багато інших. Томи Енциклопедії і твори енциклопедистів друкувались в таємних типографіях Франції та закордоном. Ця література сформувала суспільну думку представників третьої верстви французького суспільства (вчителів, лікарів, нотаріусів, аптекарів, ремісників, торговців) стосовно засадничих принципів майбутнього суспільства, яке мало втілювати в усі сфери його життя ідеали свободи, рівності та верховенства справедливого права. Поширенню просвітницьких ідей сприяли не тільки доступність змісту статей Енциклопедії, але і літературний талант їх авторів – енциклопедистів.

Говорячи про вітчизняний вимір Просвітництва, варто сказати, що перший його етап розвивається саме в релігійному контексті, де церковні діячі водночас пропагують просвітницькі ідеї. Одним із найяскравіших представників раннього Просвітництва був церковний діяч і професор Києво-Могилянської академії Теофан Прокопович (1681-1736), який поєднав просвітницький ідеал розуму людини та християнську ідею духовного вдосконалення. Сліпа віра в церковні авторитети, вважав Т. Прокопович, часто приводили людство до найжахливіших злочинів. Лише розум може стати запобіжником маніпуляцій з людиною. Саме в цьому сенсі слід розуміти ідею Т. Прокоповича про те, що «всякий повинен розуміти Біблію» [9, с. 379], яка є основою як світських, так і духовних законів. Український просвітник підкреслює фундаментальну роль розуму у житті людини і суспільства, що є не менш значущим, ніж віра. Віра, розум і знання є чинниками розвитку не лише суспільства, але й чистоти церкви.

Ідеал активної і мислячої людини висовує ще один представник раннього українського просвітництва, професор Києво-Могилянської академії та церковний діяч – Георгій Кониський (1717-1795). Саме людина виступає у

нього активним і творчим началом у процесі пізнання світу. Природа наділила людину талантом і розумом, тому вона здатна пізнавати і підкоряти природу. Хід думок Кониського наступний: «...на перший погляд здається, що природа образила людину в порівнянні з іншими живими істотами. Тварини захищені від холоду шерстю, їм даються зуби і роги для захисту від ворогів. Людина ж з'являється на світ голою і беззахисною. Але, якщо людині відмовлено в одязі і зброї, то їй даний розум і талант. Завдяки одному цьому подарунку вона може підготувати усе необхідне для продовження і збереження життя, для захисту від ворогів» [6, с.92-93].

У велич і могутність людського розуму вірив й Григорій Сковорода (1722-1794). Зміст його філософського вчення повністю вписується в контекст просвітницького світогляду та просвітницького руху. Сутність людини виявляється в її добрих справах, працелюбстві, творчій праці, в щасті для всього народу. Втрату людиною своєї сутності вбачав у пануванні беззаконня і безправному положенні селянських мас. Усвіті де йде гонитва за багатством немає справжньої людини. Сковорода не приймав і заперечував сучасний йому суспільний уклад, й шукав кращих форм людського співжиття. Цей «новий світ» слід шукати не у потойбічному світі, а на землі. Нова форма суспільства, на переконання Сковороди, наступить тоді, коли люди, пізнавши «зло» відкинуть його. І тільки тоді восторжествує й запанує «добро». В цьому виявляється утопізм просвітницького ідеалу Сковороди. Він мріяв про республіканську форму правління, в Русі, у її давньогрецькому варіанті [8].

Отже, ідеологи Просвітництва ставали перед собою не тільки власні філософські і наукові проблеми, але і практичні політичні і соціокультурні завдання, намагаючись просвітити народ, навчити його користуватись можливостями свого розуму. У цілому внесок філософії Просвітництва у процес демократичного розвитку європейського суспільства важко переоцінити. Вона містить у собі витoki і коріння практично всіх подальших ідейних рухів та культурних, зокрема освітніх, ініціатив.

Осмилення і переосмилення ідеалів та цінностей Просвітництва, які проголошували і обґрунтували її ідеологи, має не лише теоретичне, але й практичне значення. Сучасне українське суспільство проходить той шлях, який Західна Європа пройшла в XVII-XX століттях. Той досвід, що здобули європейські країни і США в процесі трансформації суспільних відносин і суспільної свідомості, демократизації соціально-політичної сфери суспільства та реформування економіки, ми маємо неодмінно використовувати при розбудові нової України. Ідеали та цінності, які проголошували європейські та вітчизняні просвітники мають бути предметом аналізу та рефлексії в процесі викладання та вивчення соціально-гуманітарних дисциплін.

Список використаних джерел:

1. Баскин М. П. Монтескье. Москва : Мысль, 1975. 166 с.
2. Богуславский В. М. Ламетри. Москва : Мысль, 1977. 158 с.
3. Даугач Т. Б. Дени Дидро. Москва : Мысль, 1986. 192 с.
4. Заиченко Г. А. Джон Локк. Москва : Мысль, 1988. 208 с.
5. Кант И. Ответ на вопрос: что такое Просвещение? Сочинения в шести томах. Москва : Мысль, 1966. Т. 6. 386 с.
6. Кашуба М. В. Георгий Конисский. Москва : Мысль, 1979. 176 с.
7. Пінкер С. Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, наук та прогресу. Київ : Наш формат, 2019. 560 с.
8. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи. Київ : Час майстрів, 2007. 256 с.
9. Прокопович Т. Розмова міщанина з селянином та півчим, себто дяком. *Тисяча років української соціально-політичної думки у дев'яти томах.* Київ : Дніпро, 2001. Т. IV, кн. I. С. 376-425.